

ALI JE ODKRITA TOČNA LOKACIJA POZNOANTIČNE IN ZGODNJSREDNJEVEŠKE UTRDBE CARNIUM?

DRASKO JOSIPOVIČ

Nad sotočjem Save in Kokre stoji na pleistocenskih konglomeratih starodavni Kranj. Domnevamo lahko, da je bil tako odlično naravno zavarovani prostor naseljen že v mlajši če ne že tudi v starejši kameni dobi.¹ Žal se najstarejši dokazi o bivanju prazgodovinskega človeka na tem mestu očitno niso ohranili. Nepretrgana pa je zato mogočna naselitvena kontinuiteta od starejše železne dobe do slovanskega zgodnjega srednjega veka in do današnjih dni (vse podatke o arheoloških najdiščih na širšem in ožjem območju Kranja vsebuje monografija Arheološka najdišča Slovenije [Ljubljana 1975] 169 ss; v nadalnjem tekstu ANSL).²

Danes je splošno privzeta, čeprav še nedokazana identifikacija Kranja z naselbino, ki jo anonimni geograf iz Ravenne v 9. stoletju na osnovi starejših virov imenuje C a r n i u m (cf. ANSL, 170; k temu delno tudi J. Šašel, Arheološki vestnik 21—22 [1970/1971] 33 ss). Točna lokacija poznoantične in zgodnjersrednjeveške naselbine na kranjskem pomolu trenutno še ni znana. Doslej je bilo postavljenih nekaj hipotetičnih lokacij:

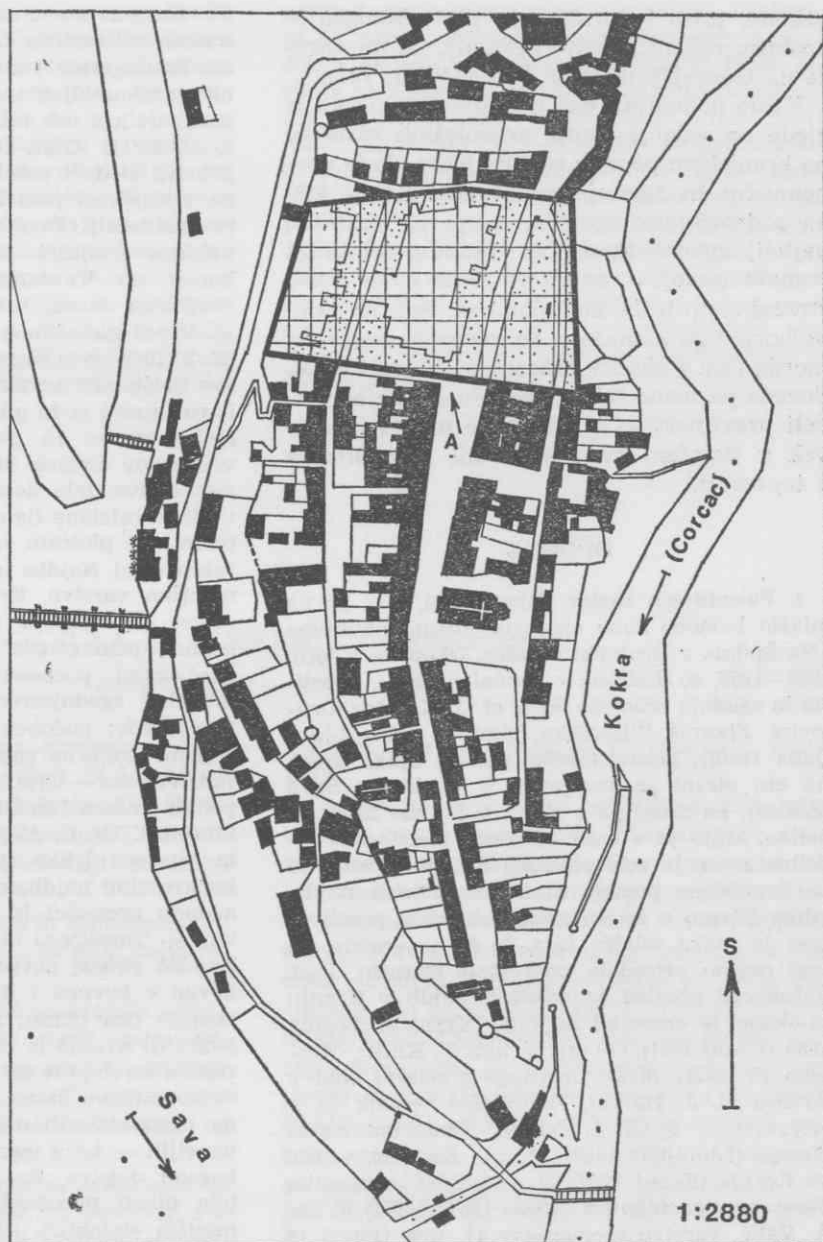
1. Med obema vojnama je danes že pokojni J. Žontar domneval, da je stal antični Kranj na Pungratu (= Pungart). Podobnih misli je bil leta 1953 tudi J. Kastelic. Takrat so ob začetku velikih izkopavanj zgodnjersrednjeveškega grobišča okoli farne cerkve sv. Kancijana in tovarišev prvič poskusno sondirali na Pungratu. Morebiten uspeh bi bil dvojnega pomena, saj bi tako odkrili naselbino, pripadajočo veliki nekropoli iz časa preseljevanja ljudstev v Lajhu (k pravilnemu pisanju ledine cf. D. Josipović, Kronika 29 [1981] 51 s), kot tudi slovansko naselbino. Žal je bila sonda, morda ne najbolj posrečeno izbrana nad kanjonom Kokre, negativna.³

2. A. Valič domneva naselbino (prvenstveno iz časa preseljevanja ljudstev) severno od farne cerkve, v obrobju srednjeveškega tržnega prostora. Leta 1965 so namreč pri obnavljanju kranjske mestne hiše naleteli na slovanske skeletne grobove in na »odpadno« jamo, v kateri sta bili najdeni dve delno fragmentirani bikonični skledi (datirani v drugo polovico 6. stoletja).⁴

3. Zanimariti prav tako ne smemo prostora okoli današnje graščine Kieselstein (na njenem mestu je bila že v 11. stoletju v virih omenjena utrdba Creina), ki za zdaj še ni dal

kakršnihkoli materialnih ostankov iz arheoloških obdobj.⁵

Nekaj zelo zanimivih podatkov (na katerih gradimo četrto hipotezo o lokaciji) o najstarejši urbanistični zasnovi mesta je podal C. Avguštin (Kranjski zbornik 1975 [Kranj 1975] 168). Med drugim omenja izredno masivne zidove, odkrite v kleti nekdanje Erženove hiše (danes Titov trg 24), ki bi jih lahko imeli za ostanke prvotne mestne fortifikacije. Po Avguštinu naj bi bil to del severnega obzidja srednjeveškega mesta v njegovi najstarejši fazi.⁶ Če sedaj ta zid »vnesemo« v franciscejski kataster iz leta 1826, lahko pridemo do zelo zanimive ugotovitve. V tlorisu se nam pokaže pentagonalni lik, ki s severne strani odlično zapira in brani celoten kranjski pomol (slika 1). Torej bi zid, odkrit v kleti Erženove hiše, prav tako lahko predstavljal del južnega obzidja poznoantičnega in morda tudi zgodnjersrednjeveškega Kranja. Nepravilni petokotnik s približnimi merami⁷ 184 × 95 × 97 × 60 × 120 m (površina bi po teh merah znašala okoli 1,8 ha) deli današnja Prešernova ulica v razmerju 1 : 3. Prešernova ulica je ostanek najstarejše mestne komunikacije (neke vrste *cardo*), ki je pomol razdelila v longitudinalni smeri (S—J). Pri današnji rožnvenški cerkvi se je po Mohorjevem klancu in po Vodopivčevi ulici prek savskega brega usmerjala čez Savo. Vse tri velike kranjske zgodnjersrednjeveške nekropole, na križišču pri Iskri na desnem bregu Save (še neobjavljena, cf. M. Sagadin, Varstvo spomenikov 22 [1979] 319 ss), v Lajhu na levem bregu (cf. V. Stare, Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev (s prispevkoma: Z. Vinski, Ovrednotenje grobnih pridakov in I. Kiszely, Antropološki pogledi), Katalogi in monografije 18 [Ljubljana 1980]) in okoli farne cerkve (le delno objavljena, npr. A. Valič, Arheološki vestnik 18 [1967] 417 ss; idem, Kranjski zbornik 1975 [Kranj 1975] 159 ss), so prav gotovo postavljene po antični tradiciji ob cesti in seveda *extra muros*. Slednje še posebno velja za nekropolo ob farni cerkvi. Obstoj longitudinalne cestne komunikacije v antičnem obdobju nam potrjujejo tudi grobovi, izkopani na vzhodnem delu Titovega trga pri Mestni hiši (Titov trg 4) in na zahodnem delu Titovega trga (na dvorišču Pavšlarjeve hiše, Titov trg 18, cf. ANSL, 170, s citirano starejšo literaturo). Ti grobovi nam v določeni meri potrjujejo, da v antiki (v širšem smislu) naselbina ni obstajala

Kranjski pomol ob sotočju Save in Kokre, risan po katastrski kopiji iz leta 1826 z dopolnitvami leta 1939. S kvadrati (v pentagonalu) je označena domnevna lega naselbine s puščico (A) pa lega zidu v nekdanji Erženovi hiši (danes Titov trg 24)

na sredini pomola.⁸ Severno od pentagonala (kolikor ta dejansko predstavlja ostanek Carniuma)⁹ so antične grobove v preteklosti zasledili na križišču Gregorčičeve in Stritarjeve ulice (severovzhodni vogal stavbe na Stritarjevi 8) ter zahodno od današnjega Prešernovega gaja (= nekdanje kranjsko pokopališče), na nekdanji pristavi pivovarnarja Mayrja (cf. ANSl, 170). Tudi ti grobovi najbrž opozarjajo na obstoj oziroma na »podaljšek« longitudinalne komunikacije. Pri srednjeveški mestni »Tranči« se je za mestnim jarkom (= »Graben«, cf. J. Žontar, o. c., 39) od glavne komunikacije odcepil vzhodni cestni krak (zahodni

je potekal čez Savo pri nekropoli na desnem bregu Save [pri tovarni Iskra] in se je najbrž usmerjal na Gaštej, proti Stražišču in naprej proti Škofji Loki) preko Kokrskega predmestja (= danes Kokrški breg) in čez Kokro,¹⁰ antično Corcac (cf. J. Šašel, o. c., 35) na Klanec.¹¹ Ta cesta ali pot se je potem nadaljevala proti Senčurju, ki nosi imensko kontinuiteto po prvotni cerkvi sv. Jurija (včasih je bila to gručasta vas, cf. P. Fister, Kranjski zbornik 1970 [Kranj 1970] 275). Zahodno od vasi so na ledini »V Kamnici« odkrili poznoantični sarkofag z napisom in dvema skeletoma.¹² Iz Senčurja se je cesta najbrž nadaljevala proti

vzhodu, proti Lahovčam in proti Mengšu (o poskusu rekonstrukcije nekdanje cestne mreže na Gorenjskem cf. J. Šašel, ANSI, 101).

Kljub pomanjkljivim otipljivim dokazom je glede na sedanje stanje arheoloških raziskav na kranjskem pomolu zelo verjetno, da je poznoantični in zgodnesrednjeveški Kranj stal na področju pentagonala, saj je to strateško najbolj ugodno mesto za obrambo celotnega pomola (manjšo zaporo oziroma neke vrste stražni stolp bi lahko domnevali tudi na vrhu Mohorjevega klanca pri rožnjevski cerkvi in morda tudi v okolici današnjega Kieselsteina). Seveda pa bomo šele v prihodnosti najbrž videli pravilnost te trditve, zato naj ta prispevek v določeni meri spodbudi razmišljanja v tej smeri.

OPOMBE

1. Paleolitskih sledov dejansko ni, zato pa na mlajšo kameno dobo opozarja bližnja naselbina »Na Špiku« v Drulovki (najdbe, izkopane v letih 1955—1956, so datirane v končni neolitik, eneolitik in zgodnjo bronasto dobo, cf. J. Korošec, Drulovka, Zbornik Filozofske fakultete III/4 [Ljubljana 1960]); geomorfološka podoba Špika (ime!, na eni strani je zavarovan s kanjonom Save (Zarica), na drugi pa s slepo, t. i. suho zatrepno dolino, ki jo je v času mlajšega pleistocena izdoblja Sava) je zelo podobna Kranju. Vzrok, da na kranjskem pomolu ni kamenodobnih najdb, lahko iščemo v že omenjeni intenzivni poselitvi, kjer je vsaka mlajša faza, če že ne uničila, pa vsaj močno prizadela poprejšnjo starejšo. — 2. Najnovejši pregled arheoloških najdb v Kranju in okolici je pripravil A. Valič (Kranjski zbornik 1980 [Kranj 1981] 110 ss), cf. tudi T. Knific, Kronika 19 (1971) 70 ss; obširneje o železni dobi v Kranju cf. J. Horvat, Arheološki vestnik 34 v pripravi. — 3. Cf. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja (Ljubljana 1939) 10 s; J. Kastelic, v: 900 let Kranja (Kranj 1960) 39. — 4. Cf. C. Avguštin, Varstvo spomenikov 9 (1962—1964 [1965]) 61 ss; A. Valič, Varstvo spomenikov 11 (1966 [1967]) 13 ss; idem, Arheološki vestnik 21—22 (1970/1971) 288 ss (»langobardskodobni skledi«). — 5. Cf. več prispevkov v spominskem zborniku 900 let Kranja (Kranj 1960); J. Žontar, o. c., 12; ANSI, 170. Obnovitvena dela v Kieselsteinu v letu 1981 in v prvi polovici leta 1982 niso dala nikakršnih, za arheologijo zanimivih podatkov, c. o.: dr. Cene Avguštin (Gorenjski muzej, Kranj) in Milan Sagadin (Zavod za spomeniško varstvo, Kranj) spomladi 1982. — 6. Današnja Jenkova ulica naj bi bila ostanek prvotne obzidne ulice, ki se je nadaljevala skozi danes že zazidan prehod med hišo št. 1 na Titovem trgu in hišo št. 19 v Prešernovi ulici. Dr. C. Avguštinu se zahvaljujem za nekaj pojasnil glede Jenkove ulice in za druge kritične pripombe. — 7. Merjeno aproksimativno po katastrski kopiji, zato je napaka najmanj okoli ± 5 m. — 8. Ob že znanih dejstvih, da je Pungrat

(= Pungert oz. Pungart; vprašanje je, koliko smemo to resnično izpeljevati iz nemške besede das Baumgarten?) arheološko sterilen. Pungrat je bil slabo naseljen tudi skozi ves ostali visoki in pozni srednji vek (cf. C. Avguštin, Snovanja, let. 5, št. 3, 11, /Glas. 14. 7. 1971; Kranj/). — Najjužnejši sledovi poselitve iz arheoloških obdobij na kranjskem pomolu so bili doslej odkriti ob rekonstrukciji Tavčarjeve ulice. Delavci Komunalnega podjetja Kranj so marca 1982 izkopali po Tavčarjevi ulici (južno od Gorenjskega muzeja) do križišča s Cankarjevo ulico več globokih jarkov. Tam je M. Sagadin 26. 3. 1982 ob slučajnem obhodu našel nekaj kosov halštatske keramike. Naslednji dan sem na istem mestu iz že prekopanega materiala izluščil (poleg visoko in poznosrednjeveške keramike) več kosov tipične halštatske keramike, 3 fragmente sive, zelo dobro žgane in na lončarskem vretenu izdelane (latenske?) keramike ter močno patiniran, ploščato iztolčen kos bronca s tremi zakovicami. Najdbe trenutno hrani Zavod za spomeniško varstvo, Kranj. — 9. Glasove pro et contra bodo seveda z dobrimi argumenti (točna izmera pentagonala in primerjava z drugimi istočasnimi poznoantičnimi kasteli, pa tudi z mlajšimi zgodnesrednjeveškimi utrdbami, etc., mimogrede: podoben pentagonalni kastel z okroglimi stolpi na vogalih je imela v pozni antiki tudi Vrhna — Gradišče na Hribu, cf. ANSI, 207) podali eminentni raziskovalci antičnega obdobja v Sloveniji. Dr. C. Avguštin je mnenja, da bi bila ta hipoteza lahko zadovoljiva s še nekaj bolj konkretnimi najdbami (zavedam se, da je nekaj m zidu premo) iz območja »pentagonala« (od tam — Tomšičeva ulica 2 — je znan sporadičen bronast rimski novc: dupondij vladarja Trajana, kovan v kovnici v Rimu, cf. A. Valič, Kranjski zbornik 1980 [Kranj 1981] 114). Na Merianovi topografiji Kranja iz leta 1648 je največja koncentracija stavb prav na področju pentagonala (morda to pomeni, da so srednjeveški Kranj zgradili na poznoantičnih oziroma zgodnesrednjeveških temeljih — to bi morda nakazovalo na še nedokazano dejstvo, da antična naselbina sploh ni bila nikoli porušena, ampak le dograjevana v mlajših obdobjih?). — 10. Prehod čez Kokro je prvenstveno geološko pogojen. Geološka topografija je namreč pokazala, da se je Kokra v pleistocenu nekaj časa (časovno najbrž okoli glaciacala Riss) izlivala v Savo na območju današnjega Jelenovnega klanca (= Ljubljanska cesta), kar je lepo vidno na zamaknenosti labornatih plasti. Ko si je Kokra kasneje vrezovala novo pot — kanjon — vzhodno od današnjega mestnega jedra, je močno erodirala svoj desni breg (c. o.: mag. F. Cimerman, Inštitut za paleontologijo ZRC-SAZU, Ljubljana). Zanimivo je, da so prav na tem mestu (pod vrhom ježe) v srednjem veku izkopali severni obrambni jarek. Morda to nakazuje, da so se ostanki stare struge Kokre še videli. — Severno od Kokrškega brega in mosta čez Kokro (t. i. Hujanski most) je bila leta 1920 najdena bronasta antična fibula, ki najbrž spada h kompleksu antičnega grobišča okoli Prešerno-

vega gaja, cf. D. Josipović, *Varstvo spomenikov* 23 (1981) 240, sl. 64. — 11. Na Klancu (Ulica Draga Brezarja 11) so pred leti pri strojnem izkopu za temelje nove hiše našli na skeletni grob, pokrit z obdelano kamnito ploščo, ki ga datirajo v pozno antiko (cf. A. Valič, *Varstvo spomenikov* 21 [1977] 229; idem, *Kranjski zbornik* 1980 [Kranj 1981] 114). Morda je grob sporadičen ali pa je v bližini še neodkrita nekropola; oboje ne spremeni dejstva, da je bila pot v uporabi v času pozne antike. — 12. Sarkofag je datiran v 4. stoletje, za napis (ki je problematičen) menijo, da predstavlja starokrščanski tekst; cf. A. Valič, *Arheološki vestnik* 18 (1967) 195 ss; idem, *Kranjski zbornik* 1970 (Kranj 170) 186. Na tem območju lahko

predvidevamo še več grobov. V okolici Šenčurja so na njivah pri poljedelskih opravilih našli 3 dobro ohranjene poznoantične novce: follis Licinija in centenionalisa Constansa in Constantiusa II., cf. A. Valič, *Varstvo spomenikov* 13—14 (1968/1969 [1970]) 171. — Približno na polovici poti med Kranjem in Šenčurjem so dijaki kranjskih osnovnih šol v začetku šestdesetih let pri pobiranju krompirja na površini njive našli sedeč bronast kipec (velikosti okoli 10 cm) in ga prinesli v kranjski muzej (c. o.: M. Sagadin Jensen 1981). Danes je najbrž založen v Gorenjskem muzeju v Kranju, morda je tudi izgubljen. Vse te najdbe potrjujejo obstoj poti med Kranjem in Šenčurjem.

POGANI NA KRANJSKEM V 11. STOLETJU?

JANEZ PERSIČ — PETER STIH

Na prvem foliju urbarja gospostva, Skofja Loka iz leta 1501 (AS, GrA II-4; objavil ga je dr. P. Blaznik, *Urbarji freisinške škofije, Srednjeveški urbarji za Slovenijo IV*, Ljubljana 1963) je zapisan naslednji zanimivi tekst:

Sequentia leguntur scripta in missarum libro apud parochiam in Lack, et aliis veris instrumentis et privilegiis.

Henricus tertius debellavit Carniolam expellendo gentiles, ac idolatras, quem, quia Conradus episcopus Frisingensis inuerat, conicisit ei dominium Bischofs Laak. Et Albino episcopo Brixinensi dominium et arcem Fels, ex simili causa, anno domini M. LX.

Enicho episcopus Frisingensis transtulit ex valle Pusterstal Veisstinger et Zaritzer admissione Otthonis tertii, qui invicem ecclesiam erexit circiter annum domini M.CC.LXX. Carolus quartus imperavit ALj. 1346. mortuus 1378.

(Prevod: Naslednje se bere v mašni knjigi župnije v Loki in v drugih verodostojnih listinah in privilegijih.)

Henrik Tretji je premagal Kranjsko in izgnal pogane in malikovalce; (?) ker je freisinški škof Konrad prišel (v deželo?), mu je podelil gospostvo Škofjo Loko. In briksenškemu škofu Albinu gospostvo in trdnjavo Bled, iz podobnega vzroka, v letu Gospodovem 1060.

Freisinški škof Ernicho je preselil iz Pustriške doline prebivalce Bitenj in Sorice z dovoljenjem (?) Otona Tretjega, ki je sam postavil cerkev okrog leta Gospodovega 1270.

Karel Četrty je vladal od (?) leta 1346, umrl 1378.

Latinščina je ponekod nekoliko čudna, zato tekst ni povsem razumljiv. Blaznik ga v zgoraj citiranem delu ni objavil, najbrž zato ne, ker s samim urbarjem nima prave zveze. Glede na pisavo (humanistika) bi lahko sklepali, da je obravnavani tekst pisala druga roka kot tekst urbarja (gotica), verjetno pa je iz 16. stoletja. Če ga je pisec res prepisal ali povzel iz starejših dokumentov, (kar bi morda potrjevalo dejstvo, da sta obe starejši letnici napisani v rimskih, obe novejši pa v arabskih številkah, ki so jih začeli uporabljati nekako od srede 14. stoletja dalje), je prepisal ali pa sam zagrešil več hudih kronoloških napak: leta 1060 je vladal že Henrik IV.; prvi freisinški škof z imenom Konrad se je pojavil šele 13. stoletju; zadnji cesar z imenom Oton je umrl leta 1218, pa še ta je bil Četrty in ne Tretji. Eden od freisinških škofov je bil res Ernicho, vendar v letih od 1283 do 1311. Točni sta letnici vlade Karla IV., briksenški škof v letih 1049—1097 pa se je imenoval Altwin (Albwin), kar bi lahko bil naš Albin. Lahko pa je napaka v letnici in se del teksta, ki govori o Bledu, nanaša na dogodek, ko je leta 1011 cesar Henrik, čeprav Drugi (1002—1024) podelil briksenškemu škofu Albinu (c. 976—1006) blejski grad z nekaj zemlje.

Tudi vsebina je precej nenavadna. Kolikor je znano, okrog leta 1060 ni bilo nobene cesarjeve vojaške akcije na Kranjskem; tudi je ni bilo ves dolgi čas vlade Henrika III. in Hen-